

Культура 09

03-14-2026

Тиждень #25

Лекція #11б.

*Архітектура другої половини 18 і 19 століть: Клясицизм.
(початок – закінчення)*

Завдання (з книжки *Українська Культура I*):

Прочитати:

Лекція #11.

*Архітектура другої половини 18 і 19 століть.
ст. 180-185
(стара книжка 174-179)*

Лекція #12.

*Дерев'яна архітектура.
ст. 186-195
(стара книжка 180-188)*

Виконати:

*«Вправа-аналіза» на ст. 194-195, питання 1-4 в книжці *Культура I*.
(стара книжка ст. 187-188)*

АРХІТЕКТУРА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 18 і 19 СТОЛІТЬ

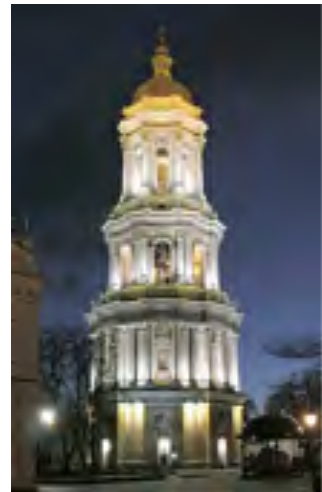
РОКОКО

Рококо в основному — різновид бароко. Воно ще більш пишне як бароко, ще більш багате в орнаментациї, головно у формі всякого роду різьби. Таке особливо помітне всередині будівель, де орнаментация стін та стелі не раз аж надмірна. Але прикраси рококо делікатніші і ясніші у кольорах, ніж барокова орнаментика. Лінії на будовах хвилясті, грайливі і майже немає рівних форм. Рококо постало в Франції за часів панування королів Людовика [Louis] XV і XVI, які любувалися екстравагантністю.

Рококо ширилося в Україні в 1730-х до 1780-х років. Його представниками в Україні були переважно чужинці: італієць Б. Растреллі, німці Й. Шедель (Schadel), Б. Меретин, Г. Гофман і ін. Будівлі цих архітекторів інколи включали елементи української архітектури, особливо в скульптурних оздобленнях, де зустрічаються українські народні мотиви.

В Україні є низка чудових будівель, побудованих у стилі рококо:

- Церква Св. Андрія в Києві — популярна будова за її мальовничість і маєстатичне положення на горбі;
- Собор св. Юра у Львові. Собор має барокове зовнішнє оформлення і багате рококове оздоблення внутрішньої частини;
- Успенський собор Почаївської Лаври, вражає світлим оздобленням нутра;
- Дзвіниця собору св. Софії в Києві, оздоблена з самого долу до верху;
- Дзвіниця Печерської Лаври у Києві з трьома поверхами грецьких колон;
- Ратуша в місті Бучач біля Тернополя — чудовий зразок рококо у цивільному будівництві.

*Дзвіниця Києво-Печерської
Лаври*

Собор св. Юра у Львові

Успенський собор Почаївської Лаври

Інтер'єр Собору Почаївської Лаври

Андріївська церква в Києві

Маріїнський палац в Києві

Палац Розумовського в Батумі

КЛАСИЦИЗМ І НЕОКЛАСИЦИЗМ

Класицизм постав у другій половині 1600-х рр. у Франції. Він був реакцією на неспокійне і надто декоративне бароко та рококо, а водночас поворотом до ідей ренесансу та класичного греко-римського мистецтва. Класицизм відзначається балансом та симетрією, порядком, стриманістю, поважністю. Він широко використовує спокійні та має статичні форми старої грецької і римської архітектури: могутні колони, відкритий рундук із колонадою, що підпирають трикутний фронтон, ротонду тощо.

В Україну класицизм прийшов наприкінці 18 століття. Це був час ліквідації гетьманату та українського козацтва російськими царями, час завмирання українського національного життя. Мабуть тому будівлі у стилі класицизму в Україні мають мало українських рис і не так відрізняються від будов у цьому стилі в інших країнах.

Найвизначнішим представником класицизму в Україні був Андрій Меленський, який будучи головним архітектором Києва, здійснив загальну розбудову Києва і збагатив його багатьма будівлями в стилі класицизму.

- До кращих пам'яток класицизму в Україні з 18–19 століття належать:
- палаци Кирила Розумовського, побудовані в 1790-их роках у Батурині і Глухові (на Чернігівщині) та ряд палаців інших українських і неукраїнських дворян у різних місцевостях (Качанівка, Сокиринці, Тульчин, Алупка і Ялта (Крим) і т.д.).
  - церкви-собори (головно на Східній і південній Україні): в Миколаєві, Дніпрі, Херсоні, Харкові, Севастополі, Новгороді-Сіверському, Києві (церква-ротонда на Аскольдовій могилі) і т. д.
  - парки «Софіївка» в Умані, «Олександрія» в Білій Церкві та інші. Вони прекрасно оформлені з спорудами у стилі античної архітектури: брамами, альтанками, колонами, терасами, парадними сходами і т. д. Колись це були посілости великих землевласників.

АРХІТЕКТУРА 19 СТОЛІТТЯ

Зріст населення в містах спричинився до так званої «будівельної гарячки». З'явилися нові будівельні матеріали (метал, залізобетон) і нові роди будівельної техніки. Разом із тим замовники ставили архітекторам вимогу сконструювати будівлю так, щоб вона чимось відрізнялась. Для цього архітектори використовували елементи стилів раніших часів. Так виникли неоготика, неоренесанс, необароко і т. п.

Палац Галаганів у Сокиринці (Чернігівщина)

Палац у Львові

Оперний театр у Львові

Оперний театр в Одесі

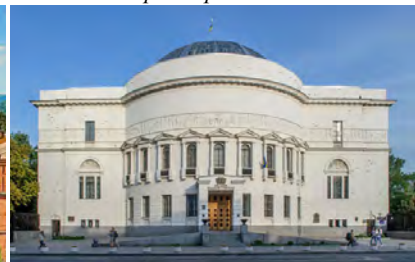
Національний Банк у Києві

Товарна біржа в Одесі

Чернівецький університет (колись резиденція митрополитів Буковини)

Будинок учителя в Києві (приміщення Центральної Ради)

У церковному будівництві витіснив для себе місце російський псевдо-візантійський стиль. Більшість будов у цьому стилі маловартісні, хіба за виїмком Володимирського собору в Києві.

Популярним став також ЕКЛЕКТИЗМ — суміш різних стилів, із використанням елементів романського стилю, готики, ренесансу і т. д.

Великою оригінальністю відзначається резиденція (дім) митрополитів у Чернівцях (сьогодні Чернівецький університет). У його архітектурі поєднані елементи візантійського та романського стилів і елементи місцевого, буковинського будівництва та народного мистецтва.

Упродовж 19 століття найбільше на землях під Росією розвивався класицизм у різних його видозмінах (напр. ампір, що оригінально примандрував із Франції як «стиль імперії»). У будовах того часу мало українських рис, натомість переважає російський ампір, опрацьований у Санкт Петербурзі та Москві.

У традиціях класицизму й ампіру побудовано в 1800-х роках:

- ратуші у Харкові, Полтаві, Києві, Львові, Чернівцях і т. д.;
- оперні театри в Одесі, Львові, Києві і т. д.;
- шкільні будинки (київський університет, гімназії);
- ряд великих приватних домів (особливо в Львові та Одесі);
- ряд церков, головно в південній та східній Україні.

БОРОТЬБА РОСІЙСЬКОЇ ВЛАДИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ

У 1801 році царсько-російський уряд видав заборону будувати церкви в «малоросійському (українському) стилі», себто в стилі козацького бароко. Треба було будувати за проектами, присланими з Росії.

Рівночасно російські власті взяли під свою контроль підготовку молодих українських архітекторів. Обмежувалась діяльність місцевих цехів, в яких давніше виховувалися нові кадри будівельників. Російський уряд відмовлявся дати дозвіл на відкриття вищих технічних шкіл в Україні. У наслідок цього українська молодь була примушена вчитися в Росії, звідки приносила в Україну чужі російські впливи.

Пояснення слів

альтанка — gazebo

ампір — Empire Style

варіант, видозміна — variation
дворянин — nobleman
дзвіниця — belfry or bell tower
величний — grand
ратуша — city hall
ротонда — rotonda
рундук — porch

Закріплення 12

1. Стиль рококо — це в основному варіант якого стилю? Чим рококо відрізняється від того стилю? 2
2. Що таке класицизм і які його характеристичні риси? 2
3. Вичисліть кілька елементів греко-римської архітектури, що їх присвоїв класицизм. 2
4. В якій країні постали рококо та класицизм? Коли ставили багато будівель у тих стилях? 2
5. Чому по містах Центральної та Східної України є багато будівель у стилі російського псевдокласицизму? 2
6. Що таке еkleктизм? 1
7. В який спосіб царський російський уряд старався припинити самостійний розвиток української архітектури? 1

Вправа: Заповніть наступну діаграму назвами головніших будівель у стилі рококо та класицизму в названих нижче містах. 10

	РОКОКО	КЛАСИЦИЗМ	
КИЇВ			2
ЛЬВІВ			2
ХАРКІВ			2
ОДЕСА			2
ІНШІ МІСТА			2

ДЕРЕВ'ЯНА АРХІТЕКТУРА

На всю Європу найбільшу кількість і найкращі зразки дерев'яної архітектури має Україна. Майстерність дерев'яного будівництва розвивалася у нас іздавна. Колись в Україні було багато лісів твердого дерева (дуба, клена, тиса), які давали чудовий будівельний матеріал. Натомість був брак доброго каменю. Немалу роль відіграло й те, що в певних періодах чужої окупації українцям заборонялося будувати муровані церкви.

Найпоширенішою технікою спорудження дерев'яних будівель в Україні та багатьох інших країнах був **зруб** — поземне (горизонтальне) складання брусів у квадрати («кліть»). Бруси з'єднували на кутах у вирізаних «замках». Давні будівлі мали дахи у формі піраміди зі заокругленими схилами.

Найбільше пам'яток дерев'яного будівництва в Україні становлять церкви. Форми будови дерев'яних церков в Україні коріняться у місцевих традиціях будівництва, що сягають дохристиянських часів. Теорії деяких дослідників про впливи дерев'яних норвезьких церков чи китайських пагод мало ймовірно. Українські церкви мають інакший план і будувалися інакшою технікою. Взагалі, вони виявляють велику оригінальність.

Українське дерев'яне церковне будівництво виявляє велику різноманітність форм, але дерев'яні церкви мають між собою багато спільних рис і побудовані на тих самих принципах:

- Їх переважно ставили на горбах, на найвищому місці села.
- Вони поділені на три частини: 1) **вівтар або святиня**, заслонена іконостасом, 2) **нава** — частина, де стоять вірні, і 3) **бабинець** (притвор) — вхід, над яким є балкон для хору. Частини усталені одним рядом із заходу на схід, при чому вхід є від заходу, а вівтар завжди звернений на схід.
- Кожна частина збудована у формі квадрату або восьмикутника з причини, що церкви будувалися зрубним методом. Вівтарна частина часто має зрізані два зовнішні кути, творячи шестикутну апсиду.

Дзвіниці будувалися у формі давніх оборонних веж. Їх ставили переважно окремо від церков — спереду або збоку неї. Найдавніші дзвіниці мали високе пірамідалне перекриття, пізніше будували їх у формі шолома або грушки.

Церква св. Миколи з села Кривки

Вознесенська церква в селі Ясіня

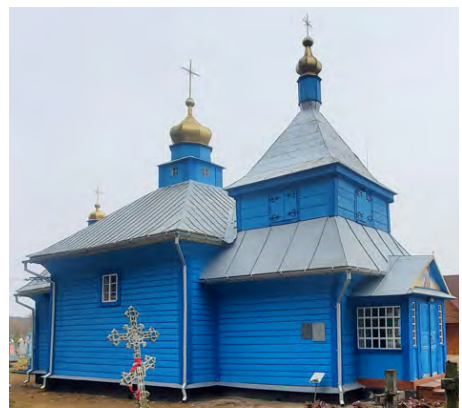
Хрестовоздвиженська церква в Кам'яниці-Подільському

Церква Святого Юра в місті Дрогобич

Миколаївська церква в Чернівцях

Церква святого Дмитрія в селі Гішин

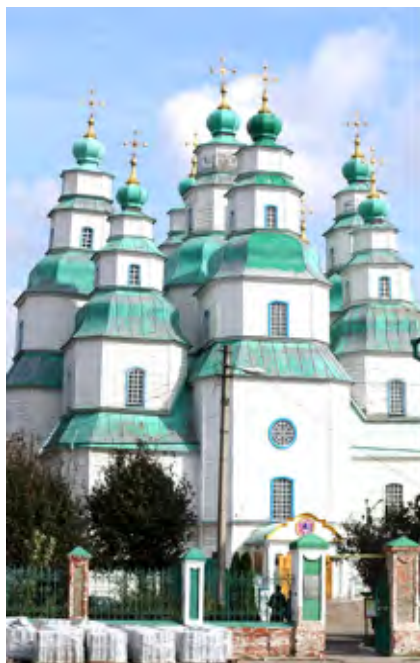
Церква святої Параскеви П'ятниці в селі Олександрівка

Церква Покрови Божої Матері в селі Канора

Троїцька церква (відновлена) в с. Пустовійтівка

Троїцький собор у Новомосковському (дев'ятибанний)

*Інтер'єр — всередині церкви
між бабинцем і навою*

*Інтер'єр
центральної бані церкви*

Дерев'яна синагога в Яришеві Вінницької області

*Дзвіниця церкви
Святого Юра
в Дрогобичі*

Найстарші дерев'яні церкви, що збереглися до сьогодні, походять з 16 століття. Дуже багато церков було знищено в часи антирелігійних кампаній російсько-советської влади. Майже всі дерев'яні церкви (більше як 2000) на центральних і східних землях України було зруйновано в 1930-х роках. Кілька сот дерев'яних церков було знищено польською владою на території українських земель, що опинилися в границях Польщі в роках безпосередньо перед і після Другої світової війни:

більшість церков на Холмщині та Підляшші й половина церков на Лемківщині. Інші були перетворені на римо-католицькі костьоли.

З дерев'яного будівництва по містах і містечках залишилося дуже мало. Гарний вигляд мали дома шляхти та багатих міщан. Вони поєднували риси мурованої архітектури в стилі ренесансу чи бароко із рисами народного сільського будівництва. Будувалися одно- та двоповерхові будинки з ганками, галерейками, дахами з заломами, різьбленими сохами.

Дерев'яні римо-католицькі костьоли (польські, угорські та словацькі) і жидівські синагоги (божниці) в Україні виявляють сильні впливи української дерев'яної архітектури як у формі, так і в техніці будівництва. Дуже часто, а особливо на початках, будівничими синагог були українські майстри.

Пояснення слів

галерейка — covered walkway, porch

залім — cleft, bend

зв'язувати на кутах у «замки» — lock together at the comers

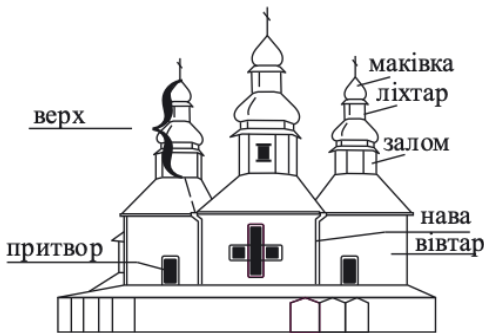
оса / вісь — axis

горизонтальне укладання брусів — laying logs horizontally (the log cabin technique)

причілок — gable, side of a roof

синагога (божниця) — synagogue

соха — post

Частини дерев'яної української церкви

Українська баня

Російська
цибуляста
баня

Вправа-ідентифікації: Прочитайте уважно описи регіональних типів дерев'яних українських церков. Відтак під кожною церквою на наступних сторінках визначіть правильний регіональний тип церкви. Подайте принаймні одну рису, що вказує на її приналежність до позначеного типу. 8

1. **БОЙКІВСЬКИЙ ТИП** — складається з трьох квадратів/зрубів, зложених одним рядом. Над кожним квадратом стоїть вежа, з тим що центральна — найбільша і найвища, а дві бічні майже однакові висотою. Верхи над вежами мають численні яруси та заломі.

2. **ГУЦУЛЬСЬКИЙ ТИП** — **хрещата** (у формі хреста з додаванням до нави ще двох зрубів по її боках), п'ятизрубна церква. Над центральним зрубом стоїть восьмигранна пірамідальна вежа, а над чотирма іншими зрубами двосхилий дах із причілкою (боковою стінкою).

3. **ЛЕМКІВСЬКИЙ ТИП** — тридільна, трибанна церква, планом подібна до бойківського типу, тільки що вежа над бабинцем є найвищою, центральна — нижча від неї, натомість більша, ширша і пірамідальна, а над вітварем стоїть найнижча вежа.

4. **ЗАКАРПАТСЬКИЙ ТИП** — тридільна церква, але тільки з одною вежею, що височіє над бабинцем. Вежа збудована у формі готичної вежі з гострим шпилем і з малими вежами на рогах її даху. Стрімкі двосхили дахи покривають інші зруби.

5. **ПОДІЛЬСЬКИЙ ТИП** (поширений на Поділлі, в Галичині та на Волині) — переважно тридільна будова з однією або трьома банями, по одній над кожним зрубом. Бані великі та високі, переважно восьмигранні, з напівкруглою формою. Вони стоять на невисоких, теж восьмигранних підбанниках. Середній зруб більший і його баня вища від інших.

6. **БУКОВИНСЬКИЙ ТИП** — має вигляд хати з одним чотирихилим дахом і без окремих бань. Причиною такого вигляду церкви була те, що протягом століть Буковина перебувала під турецько-мусульманською владою, що не дозволяла будувати церкви.

7. **ХОЛМСЬКО-ПІДЛЯСЬКИЙ ТИП** — тридільна будова з двосхилим дахом, на середині якого знаходиться невеличка вежа з маківкою. Часами всі три зруби прикриті одним спільним дахом, але переважно кожен зруб покритий окремим дахом. Середній зруб більший і його дах стоїть вище від дахів над бічними зрубами.

8. **ПРИДНІПРОВСЬКИЙ і ЛІВОБЕРЕЖНИЙ ТИП** (Київщина, Полтавщина, Чернігівщина, Слобожанщина) — тридільні, трибанні церкви, рідше п'ятидільні й п'ятибанні. Вони значно вищі як церкви Західної України. Мають високі бані з численними заломами (подібно як

бойківські, тільки що стіни між дашками тут вищі і мають вікна). Домінує центральна вежа. Зовні стіни церкви обкладені тонкими вертикальними дошками, які посилюють враження висоти. Вершина дерев'яного будівництва на Придніпров'ї — це Запорізький Собор у Новоселиці (тепер Новомосковськ) на Дніпропетровщині. Вона має дев'ять кількоповерхових бань. Церкву збудували козаки в останніх роках існування Січі.

Церква в Плоскому

Церква у Великій Березані

Церква в Лисовичах

Церква в Мамаївцях

Церква у Варварівці

Церква у селі Вокиєві

церква у Ворохті

Церква в Олександрівці

Дзвіниці

Залізні хрести над церквами

Творче завдання: Створіть велику карту України. На окремих аркушах паперу зобразіть і виріжте церкви, подані в попередній вправі. Прикріпіть у правильному місці на карті.

Вправа-аналіз 8

Прочитайте поданий уривок із роману Олеся Гончара «Собор». Роман був написаний у 1968 році і зразу був заборонений советською владою. Дії роману відбуваються в індустріальному містечку Дніпропетровщини та розвиваються довкола дерев'яного собору — пам'ятки козацьких часів. Прихильники собору під проводом студента Миколи Баглая намагаються зберегти собор від знищення комуністичними адміністраторами.

Дайте відповіді на питання після уривку.

...З одного краю селища сага блищить, з другого — облуплений собор на майдані біліє. Старовинний, козацький. А за Дніпром, палахкотить ятрово домен... Там народжується метал... Собор стоїть над селом у задумі...

[Як] повертається з інституту Микола Баглай, то він, ясна річ, зупиниться на майдані... І ніколи не набридає студентові на собор дивитися. Один із тих велетів тисячолітніх, що розкидані по всій планеті.

* * * * *

На одному важливому засіданні, де обмірковувалось майбутнє села і розглядалися проекти його забудови, згідно з генеральним планом, все якось не могли втулити місце цьому соборові. Оскільки засідання було вузьке і тут можна було бути відвертим, господар кабінету запитав:

— А чого йому, власне, стояти?

Не було в цій репліці категоричності. Її можна було вважати просто роздумом. Але ж могло бути й інакше. Могло тлумачитись це, скажімо, й так: якого сторіччя цей собор? Вісімнадцятого? А хіба мало в республіці архітектурних пам'яток з вісімнадцятого сторіччя? І чи така це буде велика втрата для трудящих, якщо одним об'єктом минувшини буде менше? Здається, він потребує ремонту? Та доки ми тягтимемо на такі речі з бюджету? Чи не доцільніше буде передбачити на його місці будівництво чогось такого, що справді необхідне для населення?..

* * * * *

[Собор] виник, як з легенди. Після зруйнування Січі, повержені запорожці заснували монастир у цих місцях, що належали раніше одній із запорозьких паланок. Постриглись у ченці, брали до рук замість шабель книги святого писання. Перевдягались в буденну сіру одягу гречкосіїв. І вирішено було тоді на їхній сумовитій раді: збудуємо собор. Воздвигнемо, щоб піднісся в небо над степами, де наші коні випасались, і буде незломний наш дух жити у святій цій споруді, наша воля сяятиме в небі блиском недосяжних бань. Шаблю вибито з рук, але з серця не вибито дух волі й жадання краси! Наша непокора в цім витворі стане серед степів на віки...

* * * *

Микола Баглай не сподівався, що доля собору так зачепить населення села, собору, який перед цим був ніби в забутті і, здавалось, нікого вже не цікавив. Дотепер, мабуть, ні в кого й питання не виникало, стояти йому чи ні, можна жити без нього чи не можна... Виходить, ти помилився? Гадав, що тільки тобі доступна краса цього архітектурного шедевра, а інші до таких речей глухі?.. Потреба собору, потреба краси, так само як і огида до руйнування, видно, завжди жевріла в цих людях, тільки жевріла досі непомітно, жила в душі десь глибоко... Коли ж нависає загроза, починаєш розуміти, що є речі, без яких душа озлидніла б. Сьогодні люди помітили свій собор.

буденний — ordinary
велет — great monument
воздвигнути — to raise
гречкосій — farmer
доменна піч — blast furnace
жевріти — to bum
недосяжний — unreachable
непокора — defiance

обмірковувати — to consider
повержений — conquered
репліка — remark
сага — sandbar
трудящі — the working people
шедевр — masterpiece
ятриво — flames

Запитання

1. Згідно з легендою, хто і чому збудував цей собор? 2
2. Чому комуністичні адміністратори містечка хотіли знищити собор? 2
3. Чому люди на чолі з Миколою Баглаєм кинулися рятувати собор? 2
4. Чи вважаєте, що потрібно зберігати старі церкви? Чому? 2